

**Hoe gastvrij is Nederland
voor de internationale arbitrage?**

Mr A. J. van den Berg

KLUWER

Hoe gastvrij is Nederland voor de internationale arbitrage?

Rede

uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar
in het nationale en internationale arbitragerecht aan de
Erasmus Universiteit Rotterdam op woensdag 11 april 1990

door

Mr A.J. van den Berg

Kluwer - Deventer - 1990

De bijzondere leerstoel nationale en internationale arbitrage bij de Faculteit der Rechtsgeleerdheid aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam is gevestigd door de Stichting Nederlands Arbitrage Instituut.

ISBN 90 268 2105 0

© 1990 Prof.mr A.J. van den Berg

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden vervaelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, en evenmin in een retrieval systeem worden opgeslagen, zonder de voorafgaande schriftelijke toestemming van Uitgeverij Kluwer BV te Deventer, die daartoe door de auteursrechthebbende met uitsluiting van ieder ander is gemachtigd.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher

*Mijnheer de Rector Magnificus,
Zeer gewaardeerde toehoorders*

Het lijkt geen twijfel, dat arbitrage thans het middel bij uitstek is voor de beslechting van geschillen in de internationale handel. Volgens gangbare schattingen bevatten ongeveer 90% van de internationale contracten een clause waarin wordt overeengekomen geschillen door middel van arbitrage op te lossen. Het aantal arbitrages geadministreerd door internationaal georiënteerde arbitrage-instituten neemt nog steeds toe.¹

Bij deze internationale ontwikkeling zijn de verdragen, reglementen en wetten op het gebied van arbitrage niet achtergebleven. Ten aanzien van de verdragen dient in de allereerste plaats te worden genoemd het Verdrag van New York inzake de erkenning en tenuitvoerlegging van buitenlandse arbitrale vonnissen dat in 1958 tot stand kwam. Dit Verdrag, waartoe inmiddels bijna 90 landen zijn toegetreden, werd gevolgd door een aantal regionale verdragen: het Europees Verdrag van 1961, het Verdrag van Moskou van 1972, het Verdrag van Panama van 1975, en het Verdrag van Riyadh van 1983.

Met betrekking tot de arbitragereglementen kan worden gemeld, dat vele organisaties hun reglementen hebben gemoderniseerd. Zo vernieuwde de Court of Arbitration van de International Chamber of Commerce te Parijs haar reglement in 1975. In 1976 kwam de United Nations Commission on International Trade Law – veelal aangeduid met de afkorting: UNCITRAL – met een reglement voor internationale arbitrage. De London Court of International Arbitration volgde in 1985.

Op het gebied van wetgeving kan ook al een groot aantal veranderingen worden genoemd. Om een paar Europese voorbeelden te geven: België paste zijn wet aan in 1972, Engeland in 1979, Frankrijk in 1980 en 1981, Zwitserland in 1969 en 1987. In 1985 kwam onder leiding van UNCITRAL een Model Law on International Commercial Arbitration tot stand. Ons land liet een geheel nieuwe wet in 1986 het licht zien.

Het zijn allemaal ontwikkelingen welke tot doel hebben het gebruik van de internationale arbitrage te bevorderen. Een nobel motief ligt hieraan ten grondslag: bijdragen aan de vredige beslechting van internationale geschillen. Daarnaast speelt er ook een andere motief een rol, welk

1. Zie voor een overzicht van ICC arbitrages 1980-1990, *The ICC International Court of Arbitration Bulletin*, Vol. 1 no. 1 (1990) p. 7 e.v.

motief door Prof. Sanders kernachtig is verwoord met: 'internationale arbitrage is big business'. Dat motief heeft een concurrentieslag tussen de verscheidene landen ten gevolge gehad met het oogmerk internationale arbitrages binnen hun grenzen te halen.

Gastvrijheid bieden aan internationale arbitrages in Nederland was ook een belangrijk motief voor de complete vernieuwing van onze arbitrage-wet in 1986. Een van de eerste vragen waarvoor de gastheer zich gesteld zag, was of voor de internationale arbitrage in Nederland een aparte wet in het leven moest worden geroepen. Een dergelijke tweedeling was gemaakt door Frankrijk waar in 1980 een wet voor 'l'arbitrage interne' en in 1981 een afzonderlijke wet voor 'l'arbitrage international' waren ingevoerd. Zoals reeds vermeld, kwam UNCITRAL in 1985 ook met een modelwet welke slechts voor de internationale arbitrage is bedoeld. En recentelijk, in 1987, heeft Zwitserland eveneens een afzonderlijke wet voor de internationale arbitrage afgekondigd.

Op het eerste gezicht lijkt een afzonderlijke wet voor internationale arbitrage aantrekkelijk en benadrukt zij 's lands gastvrijheid voor internationale arbitrages. Het probleem is evenwel dat een wettelijke tweedeling in de praktijk aanleiding geeft tot de vraag of een bepaald geval onder de nationale dan wel internationale regeling valt. Zo definieert de Franse wet van 1981 een internationale arbitrage als 'Est international l'arbitrage qui met en cause des intérêts du commerce international'. Valt onder deze definitie een arbitrage-overeenkomst tussen een Frans bedrijf en een 100% Franse dochter van een Amerikaans bedrijf betreffende de bouw van een pretpark bij Parijs? De beantwoording van deze en vergelijkbare voorvragen kan de nodige vertragingen bij de aanvang van de arbitrage tot gevolg hebben.

Gezien deze ongewenste neveneffecten, verwierp de Nederlandse wetgever het systeem van een wettelijke tweedeling tussen nationale en internationale arbitrage. De wetgever heeft toen het aantrekkelijk maken van Nederland voor de internationale arbitrage op een andere wijze trachten te realiseren. Bij het opstellen van de uniforme wettelijke regeling hanteerde de wetgever het beginsel: 'Wat goed is voor de internationale arbitrage, is ook goed voor de nationale arbitrage'.²

2. De Nederlandse wetgever heeft overigens op enkele plaatsen in de wet wel rekening gehouden met buitenlandse partijen die in Nederland arbitrerende partijen: 'Indien tenminste een der partijen buiten Nederland woont of feitelijk verblijf houdt' wordt de termijn voor benoeming van arbiters verlengd (art. 1027(2) Rv). Hetzelfde geldt ingeval van wraking van een arbiter, indien de betrokken arbiter, een der partijen of beide par-

Wat is goed voor
aangenomen, dat
dien partijen een
ganiseren van de
behoren daarbij
welke een weers.

De Nederlandse
berale wet tot sta
wet aan de zinsn.

De zinsnede ke
bepalingen voor.
in haar streven de
gastvrijheid te b
mijn intreerede z

Een geschikte mo
land voor de inte
wet mede te toets
nale arbitragereg

Het ene regler
national Chambe
leidende institu
schouwd. De Co
zeer grote belang
tragereglement, c
of the Internatio
- welke in de l
ken - dateert van
zijn plaats nu uit
vende staat op de
gelegen.⁴

tijen buiten Nede
bevat de wet reg
recht te bepalen
eiste te stellen da
(art. 1054(2) Rv).

3. ICC publikatie n
(1988) p. 179 e.v.

4. Zie W. Craig, W.
ed. (Parijs 1990) A
in een totaal van
België (70), West

Wat is goed voor de internationale arbitrage? In het algemeen wordt aangenomen, dat internationale arbitrage optimaal kan functioneren indien partijen een zo groot mogelijke vrijheid wordt toegekend bij het organiseren van de benoeming van arbiters en de arbitrale procedure. Zij behoren daarbij niet gehinderd te worden door beperkende bepalingen welke een weerslag zijn van lokale inzichten.

De Nederlandse wetgever heeft dienovereenkomstig getracht een liberale wet tot stand te brengen. En, inderdaad, men treft veelvuldig in de wet aan de zinsnede: 'tenzij partijen anders zijn overeengekomen'.

De zinsnede komt echter niet in alle daarvoor in aanmerking komende bepalingen voor. De vraag dient zich dan aan of de wetgever is geslaagd in haar streven de internationale arbitrage in Nederland zoveel mogelijk gastvrijheid te bieden. Het is deze vraag welke ik ter gelegenheid van mijn intreerede zou willen onderzoeken.

Een geschikte methode van onderzoek naar de gastvrijheid van Nederland voor de internationale handelsarbitrage is de nieuwe Nederlandse wet mede te toetsen aan de praktijk van twee vooraanstaande internationale arbitragereglementen.

Het ene reglement is dat van de Court of Arbitration van de International Chamber of Commerce – afgekort ICC. De ICC wordt als het leidende instituut op het gebied van de internationale arbitrage beschouwd. De Court administreert voornamelijk arbitrages met grote tot zeer grote belangen. De administratie vindt plaats op basis van een arbitragereglement, dat officieel heet: 'Rules of Conciliation and Arbitration of the International Chamber of Commerce'. De meest recente versie – welke in de hierna volgende beschouwingen zal worden betrokken – dateert van 1 januari 1988.³ Toetsing aan dit reglement is zeker op zijn plaats nu uit gepubliceerde overzichten blijkt, dat Nederland zevende staat op de ranglijst van landen waar de plaats van ICC arbitrages is gelegen.⁴

tijen buiten Nederland wonen of feitelijk verblijf houden (art. 1035(4) Rv). Voorts bevat de wet regels van internationaal privaatrecht (conflictenrecht) teneinde het recht te bepalen dat van toepassing is op het geschil zelf (zonder overigens het vereiste te stellen dat de zaak enig aanknopingspunt met het buitenland moet hebben) (art. 1054(2) Rv).

3. ICC publikatie nr. 447, gereproduceerd in XIII Yearbook Commercial Arbitration (1988) p. 179 e.v.

4. Zie W. Craig, W. Park, J. Paulsson, *International Chamber of Commerce Arbitration*, 2nd ed. (Parijs 1990) App. I-13. In de periode 1980-1988 was de plaats van ICC arbitrage in een totaal van 1993 zaken: Frankrijk (646), Zwitserland (525), Engeland (191), België (70), West Duitsland (62), Oostenrijk (62), Nederland (52).

Het andere arbitragereglement is dat van de reeds eerder genoemde UNCITRAL.⁵ Deze Commissie van de Verenigde Naties, die zich beijvert het gebruik van de internationale arbitrage te bevorderen, kwam in 1976 met een arbitragereglement opgesteld onder leiding van Prof. Sanders. Dit reglement wordt door menigeen als efficiënt en op de internationale praktijk toegesneden beschouwd. Het reglement wordt dan ook steeds frequenter in internationale arbitrages gebruikt – ook in arbitrages waarvan de plaats in Nederland is gelegen. Het Iran-US Claims Tribunal te 's-Gravenhage functioneert bijvoorbeeld op basis van het UNCITRAL-arbitragereglement, zij het in een enigszins aangepaste versie.⁶

Tegen de achtergrond van deze twee arbitragereglementen zal ik de gastvrijheid van Nederland voor de internationale arbitrage onderzoeken aan de hand van de volgende onderwerpen: het aantal arbiters, de benoeming van arbiters, de wraking van arbiters, de arbitrale procedure, de samenvoeging van arbitrages, de termijn voor het geven van het vonnis, de motivering van het vonnis, de interpretatie van het vonnis en de internationale openbare orde.

Aantal arbiters

De nieuwe wet schrijft dwingend voor, dat het scheidsgerecht uit een oneven aantal arbiters bestaat.⁷ Dat betekent niet dat indien partijen een even aantal arbiters zijn overeengekomen, de arbitrage geen doorgang kan vinden. De wet bepaalt dat in dat geval de door partijen aangewezen arbiters een aanvullend arbiter moeten benoemen.⁸

Het vereiste van een oneven aantal arbiters wordt in Nederland gerechtvaardigd met de overweging dat een even aantal arbiters geen rechtspraak is. Een even aantal arbiters zou tot een bemiddelend vonnis kunnen leiden. Naast dit principiële argument, wordt ook een pragmatisch argument aangevoerd: een even aantal arbiters kan aanleiding geven tot een patstelling bij de besluitvorming.⁹

Ofschoon het om deze redenen geen verrassing is dat vele internationale arbitragereglementen – waaronder de ICC en UNCITRAL-arbitrage-

reglementen¹⁰ – geldt het vereiste Law landen vormen oplossen. En beeld te geven: in Federation of Oil twee door partij

In de meeste landen arbiters.¹² Slechts tragewet is gebase de andere landen g arbiters geen recht tisch en veeleer pr een getrouwe afsp sultaat een partijen

Bovendien kan i arbitraal vonnis ge aantal arbiters is te legd.¹³ Gesteld wo van de internationa mag dit criterium o wezen in een (inter

Voorts blijken w faveure van het on bereikt tijdens een a 'arbitraal vonnis, h een zusje van het be

Geconstateerd ka een even aantal arb geval niet wat betre min reden is een eve naar mijn mening n nale arbitrages in N

5. Gereproduceerd in II Yearbook Commercial Arbitration (1977) p. 161 e.v. met commentaar van P. Sanders.

6. Gereproduceerd in VIII Yearbook Commercial Arbitration (1983) p. 234 e.v.; zie ook X Yearbook Commercial Arbitration (1985) p. 187.

7. Art. 1026(1) Rv.

8. Art. 1026(3)-(4) Rv.

9. Zie P. Sanders, *Aantasting van arbitrale vonnissen* (Zwolle 1940) p. 110 e.v.

10. ICC Rules, art. 2(2),

11. R. van Delden, in *Art* noeming van een supe stemming kunnen be

12. Zie National Reports,

13. Hof 's-Gravenhage, 3 Nolen in Arbitrale Re

14. Art. 1069 Rv.

reglementen¹⁰ – het vereiste van een oneven aantal arbiters bevatten, geldt het vereiste niet alom. In Engeland en een aantal andere Common Law landen vormt het geen beletsel een geschil door twee arbiters te laten oplossen. En dat blijkt in de praktijk best te werken. Om een voorbeeld te geven: in 60 à 65% van de arbitrages onder de auspiciën van de Federation of Oil, Seeds and Fats Association (FOSFA) wordt door de twee door partijen benoemde 'arbitrators' overeenstemming bereikt.¹¹

In de meeste landen bestaat geen wettelijk verbod op een even aantal arbiters.¹² Slechts de landen wier arbitragewet op de oude Franse arbitragewet is gebaseerd, kennen het vereiste. In de grote meerderheid van de andere landen gaat het argument kennelijk niet op, dat een even aantal arbiters geen rechtspraak is. Daar is men klaarblijkelijk minder dogmatisch en veeleer praktisch: het gaat niet zozeer om de vraag of arbitrage een getrouwe afspiegeling van overheidsrechtspraak is, doch of het resultaat een partijen bindende oplossing verschaft.

Bovendien kan met zich afvragen of wij met twee maten meten: een arbitraal vonnis gewezen door twee arbiters in een land waar een even aantal arbiters is toegestaan, kan in Nederland tenuitvoer worden gelegd.¹³ Gesteld wordt, dat dit een toepassing is van het engere criterium van de internationale openbare orde. Waarom, zo vraagt men zich dan af, mag dit criterium ook niet worden toegepast op een arbitraal vonnis gewezen in een (internationale) arbitrage in Nederland?

Voorts blijken wij niet zo dogmatisch te zijn, als de argumentatie ten faveure van het oneven aantal arbiters doet vermoeden. Een schikking bereikt tijdens een arbitrage kan worden vastgelegd in de vorm van een 'arbitraal vonnis, houdende een vergelijk tussen partijen'.¹⁴ Is dat niet een zusje van het bemiddelend vonnis?

Geconstateerd kan daarom worden, dat er niet zozeer een behoefte aan een even aantal arbiters in internationale arbitrages bestaat, en in ieder geval niet wat betreft het ICC en UNCITRAL-reglement, doch dat er evenmin reden is een even aantal arbiters wettelijk te verbieden. En dat geldt naar mijn mening niet alleen voor internationale doch ook voor nationale arbitrages in Nederland.

10. ICC Rules, art. 2(2), UNCITRAL Rules, art. 5.

11. R. van Delden, in *Arbitragerecht* (Zwolle 1988) p. 22. Engels recht voorziet in de benoeming van een superarbiter (umpire) voor het geval de twee arbiters geen overeenstemming kunnen bereiken.

12. Zie National Reports, § III.3, in *International Handbook on Commercial Arbitration*.

13. Hof 's-Gravenhage, 3 mei 1962, Schip & Schade 1963 nr. 42, besproken door W. Nolen in *Arbitrale Rechtspraak* 1962 p. 283 e.v. (nr. 513).

14. Art. 1069 Rv.

Benoeming van arbiters

Het tweede onderwerp van het onderzoek naar de gastvrijheid van Nederland voor de internationale arbitrage is de wijze van benoeming van arbiters. De Nederlandse wet laat alle ruimte voor een overeenkomst van partijen ten aanzien van de benoeming. De openingszin van art. 1027 Rv. zegt het met zoveel woorden: 'De arbiter of arbiters worden benoemd op de wijze zoals de partijen zijn overeengekomen.' De enige beperking die de wet oplegt is dat aan een der partijen niet een bevoorrechte positie bij de benoeming mag zijn toegekend.¹⁵ In zoverre is de Nederlandse wet voldoende liberaal voor de wijze van benoeming voorzien in de ICC en UNCITRAL-arbitragereglementen.

Ten aanzien van de termijn voor de benoeming bepaalt de wet, dat de benoeming dient te geschieden binnen twee maanden nadat de zaak ahangig is. Deze termijn is drie maanden indien ten minste een der partijen buiten Nederland woont of feitelijk verblijf houdt. Vindt de benoeming niet binnen deze termijn plaats, dan worden de arbiters, op verzoek van de meest gereede partij, door de President van de Rechtbank benoemd.¹⁶ Een termijn voor de benoeming van arbiters is daarentegen niet opgenomen in de ICC en UNCITRAL-arbitragereglementen. Evenmin bevatten deze reglementen een mogelijkheid voor een verlenging van de termijn.¹⁷ Aangezien het benoemen van arbiters in internationaal verband enige tijd in beslag kan nemen – zeker wanneer de verweerder zijn medewerking niet verleent – kan het gemakkelijk gebeuren, dat de drie maanden termijn voorzien in de Nederlandse wet wordt overschreden. Als partijen dan ook niet een verlenging van de termijn overeenkomen, moet de President van de Rechtbank worden verzocht alle arbiters te benoemen.

Naar mijn mening doorkruist dat onnodig de wijze van benoeming voorzien in de ICC en UNCITRAL-arbitragereglementen. De Nederlandse wet zou op dit punt ruimhartiger kunnen zijn door een flexibeler regime aan te bieden. Bijvoorbeeld zou kunnen worden bepaald, dat de benoeming, alle omstandigheden in aanmerking genomen, binnen een redelijke termijn moet plaatsvinden.¹⁸

In dit verband is het mijns inziens ook wat al te rigoreus de President wettelijk te verplichten *alle* arbiters te benoemen indien de partijen of het door hen voor dat doel aangewezen arbitrage-instituut niet binnen de

termijn tot de constitutie reeds één of twee arbiters of de President niet kunnen benoemen of een brekende arbiter(s)?¹⁹

Wraking van arbiters

Het derde onderwerp van het onderzoek naar de gastvrijheid van Nederland voor de internationale arbitrage is de wijze van wraking van arbiters. Het is een fundamenteel onderdeel van de arbitrage dat een arbiter onpartijdig en onafhankelijk geeft dienovereenkomstig rechtvaardigde twijfel aan de rechtvaardigheid van de arbitrage.²⁰ Deze formule is in de UNCITRAL-reglementen: 'Any circumstance that give rise to just and honest doubt as to the independence or impartiality of the arbitrator'.²¹ Ook in de Nederlandse wet is wraking van arbiters naar deze formule geregeld.

Vele wrakingen kunnen voortvloeien uit de wijze van aanwijzing door een tot arbiter aangewezen instituut. Wraking zou kunnen leiden tot een afwijking van de UNCITRAL-reglementen.²² In de UNCITRAL-reglementen is wraking van disclosure, doch niet van prospective arbitrator should be disclosed. Of the Court any facts or circumstances that call into question the impartiality of the arbitrator'.²⁴ (cursivering mijnerzijde) Het is in concreto onpartijdig en onafhankelijk om de vraag of er een schijn van onpartijdigheid of onafhankelijkheid bestaat.²⁵

15. Art. 1028.

16. Art. 1027(2)-(3).

17. Vergelijk art. 5(3) van het Reglement (1986) van het Nederlands Arbitrage Instituut.

18. Het tweede lid van art. 1027 kan dan vervallen.

19. Het derde lid van art. 1027 Rv. 'Vindt de benoeming van arbiters niet binnen een termijn van twee maanden na de meest gereede partij, benoemen of een brekende arbiter(s)?' wordt in de gelegenheid gesloten.

20. Art. 1033(1) Rv.

21. Art. 10(1) UNCITRAL Rules.

22. Art. 2(8)(1) ICC Rules.

23. Art. 1034(1) Rv; Art. 9 UNCITRAL Rules.

24. Art. 2(7)(2) ICC Rules.

25. Pres. Rb. Rotterdam, 1 mei 1994.

termijn tot de constituering van het scheidsgerecht zijn geraakt, zelfs als reeds één of twee arbiters zijn benoemd. Zou de ondersteunende rol van de President niet kunnen worden beperkt tot de benoeming van de ontbrekende arbiter(s)?¹⁹

Wraking van arbiters

Het derde onderwerp van het onderzoek naar de gastvrijheid van Nederland voor de internationale arbitrage betreft de wraking van arbiters. Het is een fundamenteel beginsel van zowel nationale als internationale arbitrage dat een arbiter onpartijdig en onafhankelijk is. De nieuwe wet geeft dienovereenkomstig als algemene grond voor wraking 'indien gerechtvaardigde twijfel bestaat aan zijn onpartijdigheid of onafhankelijkheid'.²⁰ Deze formule in de Nederlandse wet is ontleend aan het UNCITRAL-reglement: 'Any arbitrator may be challenged if circumstances exist that give rise to justifiable doubts as to the arbitrator's impartiality or independence'.²¹ Ook het ICC-reglement verwijst in verband met de wraking van arbiters naar een 'lack of independence'.²²

Vele wrakingen kunnen worden voorkomen door een 'disclosure' door een tot arbiter aangezocht persoon van redenen welke tot een wraking zouden kunnen leiden. Ook hier volgt de Nederlandse wet het UNCITRAL-reglement.²³ Het ICC-reglement bevat eveneens de verplichting van disclosure, doch voegt daaraan een subjectief element toe: 'A prospective arbitrator shall disclose in writing to the Secretary General of the Court any facts or circumstances which might be of such a nature as to call into question the arbitrator's independence in the eyes of the parties'²⁴ (cursivering mijnerzijds). Het gaat niet alleen om de vraag of een arbiter in concreto onpartijdigheid of onafhankelijkheid mist, doch ook om de vraag of er een schijn van een gebrek aan onpartijdigheid of onafhankelijkheid bestaat.²⁵

19. Het derde lid van art. 1027 zou dan kunnen luiden:

'Vindt de benoeming van een of meer arbiters, alle omstandigheden in aanmerking genomen, niet binnen een redelijke termijn plaats, dan worden deze, op verzoek van de meest gerede partij, benoemd door de president van de rechtbank. De wederpartij wordt in de gelegenheid gesteld, te worden gehoord.'

20. Art. 1033(1) Rv.

21. Art. 10(1) UNCITRAL Rules.

22. Art. 2(8)(1) ICC Rules.

23. Art. 1034(1) Rv; Art. 9 UNCITRAL Rules.

24. Art. 2(7)(2) ICC Rules.

25. Pres. Rb. Rotterdam, 1 mei 1987, TvA 1987, p. 152.

Noch de Nederlandse wet noch het UNCITRAL-reglement bevatten evenwel de verplichting tot disclosure van omstandigheden welke zijn opgekomen in de periode gelegen tussen de benoeming van de arbiter en het arbitrale eindvonnis. Het ICC-reglement is in dit opzicht duidelijkker.²⁶

De opmerkingen tot nu toe betreffende de wraking van arbiters hebben betrekking op een paar kleine onderlinge verschillen. Anders wordt het wanneer wij de procedure voor de wraking in ogenschouw nemen.

Op dat punt blijkt de nieuwe Nederlandse wet geenszins liberaal. De wet voorziet namelijk in een wrakingsprocedure ten overstaan van de President van de Rechtbank welke niet mag worden vervangen door een institutionele wrakingsprocedure ten overstaan van een arbitrage-instituut. De wet bevat hier namelijk niet de magische woorden 'tenzij de partijen anders zijn overeengekomen'.

Daarmee wordt, zo betogen commentatoren van de wet, een institutionele wrakingsprocedure niet geheel buiten spel gezet. De Court of Arbitration, welke ingevolge het ICC-reglement over de wraking beslist, mag volgens hen een 'voorlopig oordeel' geven. Hetzelfde zou gelden voor de Appointing Authority welke ingevolge het UNCITRAL-reglement over de wraking beslist. Gemeend wordt, dat als het instituut de wraking ongegrond oordeelt, de wrakende partij er niet licht toe zal overgaan de wraking nog eens aan de President voor te leggen.²⁷

Het probleem is evenwel, dat de Nederlandse wet voor internationale arbitrages vereist dat de wraking bij de President moet zijn aangebracht binnen acht weken na ontvangst van de kennisgeving van de gewraakte arbiter dat hij weigert zich terug te trekken.²⁸ Voor ICC-arbitrages is die termijn zeker te kort aangezien de Court of Arbitration minstens drie maanden nodig heeft alvorens tot een beslissing inzake een wrakingsverzoek te geraken. De oplossing welke de literatuur voor dit dilemma aanreikt is 'voor alle zekerheid tijdig een beroep op de President te doen voor het geval het arbitrage-instituut haar verzoek afwijst'.²⁹

Die oplossing bevredigt niet helemaal en staat bovendien enigszins op gespannen voet met de mening dat als het instituut de wraking onge-

26. Art. 2(7)(3) ICC Rules, luidende:

'An arbitrator shall immediately disclose in writing to the Secretary General of the Court and the parties any facts or circumstances of a similar nature which may arise between the arbitrator's appointment or confirmation by the Court and the notification of the final award.'

27. P. Sanders, *Het nieuwe arbitragerecht* (Deventer, 1987) p. 76.

28. Art. 1035(2) en (4) Rv.

29. Sanders, op. cit., p. 76.

grond oordeelt, de President zal voor

De huidige situatie verdragend effect hebben immens kunnen worden benut de procedure

De principiële er rechtsmacht van de zijn in literatuur, r principiële argumenten van een arbitrage vormt, dat de organisaties kan worden moedelijk dat een verdrag kan voorkomen

Beide argumenten dien partijen door overeenkomen dat dient een dergelijk ver het instituut ten onrechte gebrek aan onpartijdigheid komen in een procedure wel in een procedure

De rechter wordt niet noodzakelijk om oordelen omtrent ver vroegtijdige oordeel van vertraging welke dient met zich mee te brengen

Daarbij komt nog, een interventie van de rechter bij overeenkomstige arbitrage-instituut.

Nederland is nog een eenkomst niet mogelijk landse wet op dit punt

grond oordeelt, de wrakende partij waarschijnlijk niet de wraking aan de President zal voorleggen.

De huidige situatie geeft aanleiding tot dubbel werk. Ook kan zij een vertragend effect hebben. Waar de belangen in internationale arbitrages immens kunnen zijn, laten partijen heden ten dage geen mogelijkheid onbenut de procedurele kanten van de arbitrage uit te ponden.

De principiële en praktische argumenten ten faveure van de exclusieve rechtsmacht van de Nederlandse rechter met betrekking tot de wraking zijn in literatuur, rechtspraak en wetshistorie moeilijk te traceren. Het principiële argument is kennelijk dat de onpartijdigheid en onafhankelijkheid van een arbiter een dermate zwaarwichtig aspect van de arbitrage vormt, dat de beoordeling daarvan niet aan privé-personen of organisaties kan worden overgelaten. Het pragmatische argument is vermoedelijk dat een vroegtijdig oordeel door de rechter onnodige arbitrages kan voorkomen.

Beide argumenten zijn naar mijn mening niet geheel overtuigend. Indien partijen door middel van verwijzing naar een arbitragereglement overeenkomen dat het arbitrage-instituut omtrent de wraking beslist, dient een dergelijk verlangen in beginsel gehonoreerd te worden. Mocht het instituut ten onrechte een wraking ongegrond verklaren dan kan een gebrek aan onpartijdigheid en onafhankelijkheid altijd nog aan de orde komen in een procedure inzake de tenuitvoerlegging van het vonnis dan wel in een procedure betreffende de vernietiging van het vonnis.

De rechter wordt dus niet buiten spel gezet. Zijn vroegtijdig oordeel is niet noodzakelijk omdat arbitrage-instituten doorgaans wel-overwogen oordelen omtrent verzoeken tot wraking geven. Het voordeel van het vroegtijdige oordeel weegt mijns inziens niet op tegen de mogelijkheid van vertraging welke een (tweede) procedure ten overstaan van de President met zich mee kan brengen.

Daarbij komt nog, dat internationale arbitrage-instituten niet gaarne een interventie van een nationale rechter *tijdens* de arbitrage zien. Zo geeft de ICC de voorkeur aan landen waar de wraking ten overstaan van de rechter bij overeenkomst kan worden uitgesloten ten gunste van een arbitrage-instituut.

Nederland is nog een van de weinige landen waar een dergelijke overeenkomst niet mogelijk is. Het ligt mijns inziens in de rede de Nederlandse wet op dit punt te liberaliseren.

De arbitrale procedure

Het vierde onderwerp van het onderzoek naar de gastvrijheid van Nederland voor de internationale arbitrage betreft de arbitrale procedure. De Nederlandse wet laat een grote mate van vrijheid aan partijen de arbitrale procedure te regelen als hen goeddunkt.³⁰ De bepalingen welke in de wet aangaande het arbitraal geding zijn opgenomen, vormen geenszins een belemmering of inperking van deze vrijheid. Zij hebben tot doel het fundamentele beginsel van 'fair trial' en 'due process' te handhaven. De wettelijke bepalingen zijn voor een groot deel van overeenkomstig met

De wettelijke bepalingen zijn voor een niet gering gedeelte ontleend aan het UNCITRAL-reglement. Het zal dan ook geen verbazing wekken, dat de Nederlandse wet de toetsing aan dit reglement in alle opzichten

De Nederlandse wet kan die toetsing eveneens doorstaan ingeval van het ICC-reglement. Van enige discrepantie zou ook nauwelijks sprake kunnen zijn geweest omdat het ICC-reglement uiterst summier is ten aanzien van de arbitrale procedure.³¹

De uitgebreide regeling van de arbitrale procedure in de Nederlandse wet zou het gevolg kunnen hebben dat een arbitraal vonnis sneller in gevaar komt omdat een scheidsgerecht een van de wettelijke voorschriften over het hoofd ziet. Dat gevaar wordt voor een groot deel ondervangen door de bepaling dat een dergelijke schending niet tot de vernietiging van het vonnis kan leiden indien de partij die deze aanvoert, aan het geding heeft deelgenomen zonder daarop een beroep te doen, hoewel hem bekend was dat het scheidsgerecht zich niet aan zijn opdracht hield.³²

Helemaal afdoende is deze bepaling niet omdat zij slechts van toepassing is in een procedure ten overstaan van een Nederlandse rechter tot vernietiging van het arbitrale vonnis. Beter ware het geweest indien zij algemeen had gegolden. Het zou nu kunnen gebeuren, dat buiten Nederland geen beroep op de bepaling kan worden gedaan. Dat is in het bijzonder het geval indien tenuitvoerlegging van het vonnis wordt gezocht in het buitenland op basis van het New Yorkse Arbitrageverdrag van 1958. Dat verdrag bevat niet een bepaling van rechtsverwerking, zodat in beginsel de partij tegen wie tenuitvoerlegging wordt gezocht alsnog een beroep zou kunnen doen op de schending van de Nederlandse arbitragewet.³³

Dit bezwaar geldt niet zozeer voor arbitrages in Nederland op basis

30. Art. 1036 Rv.

31. Art. 14-15 ICC Rules.

32. Art. 1065(4) Rv.

33. Art. V(1)(d) van het Verdrag van New York van 1958.

van het UNCITRAL-
rechtsverwerking
ment waarin een d

Het is echter de
ICC-reglement gew
omgekeerde het ge
ten een bepaling me
mening eerder zo, c
Bovendien zou d

Bovendien zou de kader van de vorderen daarbuiten kunnen rechtvaardigd gezien te gaan. De bepaling kunnen worden toegevoegd van een Nederlands

Samenvoeging van arbeids

Het vijfde onderwerp
derlandse wet in san
samenvoeging van a

De nieuwe wet be-
artikel waarin de Pre-
heid wordt verleend
dergelijke samenvoeg-
menhangt met dat v
aanhangig geding. Sa
de meest gerede partij
menvoeging bevelen.
betrokken partijen de
aanzien van de procedi
dent de arbiters en be-
voegde geding van toe-
ging betrokken scheid-
deeltelijke samenvoegi
begrepen. Ook hier t

34. Art. 30 UNCITRAL R^u

35. Zie, bijv. art. 18 Londen reglement.

36. Art. 1046 Rv.

van het UNCITRAL-reglement. Dit reglement bevat zelf bepalingen inzake rechtsverwerking ('waiver of rules').³⁴ Het geldt wel voor het ICC-reglement waarin een dergelijke bepaling niet voorkomt.

Het is echter de vraag of de Nederlandse wet voor deze lacune in het ICC-reglement gewijzigd zou moeten worden. Ik meen dat veeleer het omgekeerde het geval is. Vele andere internationale reglementen bevatten een bepaling met betrekking tot rechtsverwerking.³⁵ Het is naar mijn mening eerder zo, dat het ICC-reglement op dit onderdeel onvolledig is.

Bovendien zou de rechtsverwerkingsbepaling, welke in de wet in het kader van de vordering van vernietiging is opgenomen, bij analogie ook daarbuiten kunnen worden toegepast. Een analoge toepassing lijkt gerechtvaardigd gezien het doel van de bepaling. Dat doel is chicane tegen te gaan. De bepaling zou in dat licht bijvoorbeeld ook in het buitenland kunnen worden toegepast ingeval van een verzoek tot tenuitvoerlegging van een Nederlands arbitraal vonnis.

Samenvoeging van arbitrages

Het vijfde onderwerp van het onderzoek naar het liberalisme van de Nederlandse wet in samenhang met de internationale arbitrage betreft de samenvoeging van arbitrages.

De nieuwe wet bevat ten aanzien van dit onderwerp een opmerkelijk artikel waarin de President van de Rechtbank Amsterdam de bevoegdheid wordt verleend arbitrale gedingen samen te voegen.³⁶ Voor een dergelijke samenvoeging is vereist dat het onderwerp van het geding samenhangt met dat van een bij een ander scheidsgerecht in Nederland aanhangig geding. Samenvoeging kan worden bevolen op verzoek van de meest gerede partij. De President kan gehele dan wel gedeeltelijke samenvoeging bevelen. Beveelt hij algehele samenvoeging, dan dienen alle betrokken partijen de arbiters te benoemen en een regeling te treffen ten aanzien van de procedure. Komen zij daar niet uit, dan benoemt de President de arbiters en bepaalt hij zo nodig welke regels op het samengevoegde geding van toepassing zijn. De arbiters van de bij de samenvoeging betrokken scheidsgerichten defungeren. Beveelt de President gedeeltelijke samenvoeging, dan beslist hij welke geschillen daaronder zijn begrepen. Ook hier benoemt de President de arbiters en bepaalt hij

34. Art. 30 UNCITRAL Rules.

35. Zie, bijv. art. 18 London Court of International Arbitration Rules; vgl. art. 63 NAI reglement.

36. Art. 1046 Rv.

welke regels op het samengevoegde geding van toepassing zijn, indien de partijen daaromtrent geen overeenstemming bereiken. De bij het gedeeltelijk samengevoegde geding betrokken scheidsgerechten moeten beslissen met inachtneming van het in het samengevoegde geding gewezen vonnis.

De voornaamste reden voor de wettelijke bepalingen inzake samenvoeging van arbitrages is de veelheid aan rechtsgangen in de bouwwereld. Daar kan eenzelfde onderwerp van geschil aanleiding geven tot vele afzonderlijke arbitrages: de Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland (geschillen tussen opdrachtgever en aannemer, tussen aannemer en onderaannemer, tussen aannemer en leverancier), Arbitrage Instituut Bouwkunst (geschillen tussen opdrachtgever en architect), en het Garantie Instituut Woningbouw (bepaalde geschillen tussen opdrachtgever en aannemer). De betrokken instituten zijn – ten detrimente van de justitiabelen – tot nu toe niet in staat gebleken een gemeenschappelijke geschillenregeling op te zetten. Reden voor de wetgever om in te grijpen.

De wettelijke regeling stelt echter artikel 17 van de Grondwet op de proef: 'Niemand kan worden afgehouden van de rechter die de wet hem toekent.' Om die reden is tijdens de parlementaire behandeling het voorstel tot wet aangepast zodanig dat partijen de mogelijkheid werd geboden de rechterlijke samenvoeging uit te sluiten. Aan het eerste lid van artikel 1046 werd toegevoegd: 'tenzij de partijen anders zijn overeengekomen'. De bouwwereld heeft – enigszins verrassend – van deze mogelijkheid collectief geen gebruik gemaakt. Daarentegen is uitsluiting te vinden in de arbitragereglementen van de produktenhandel. Het Nederlands Arbitrage Instituut heeft een uitsluitingsclausule als te overwegen clausule aan de tekst van het aanbevolen arbitraal beding toegevoegd.

Het UNCITRAL-reglement bevat niets ten aanzien van de samenvoeging van arbitrale gedingen. Voor wat betreft het ICC-Reglement is de situatie niet geheel duidelijk. Dit reglement bevat een regeling voor de 'joinder of claims': indien een partij een arbitrage-aanvraag indient en deze aanvraag heeft betrekking op een rechtsverhouding (contract) welke het onderwerp vormt van een arbitrage tussen dezelfde partijen die reeds aanhangig is bij de ICC, kan de Court of Arbitration beslissen de vordering toe te voegen aan de reeds aanhangige arbitrage.³⁷ Deze regeling kan als een tussen partijen overeengekomen regeling van samenvoeging worden beschouwd welke valt onder de woorden in artikel 1046(1) Rv. 'tenzij de partijen anders zijn overeengekomen'. Zij kan daarom geacht wor-

den een andersl
gehele wettelijk
door de Preside
omdat het ICC-re
de orde is gewee

Wat daarvan c
de samenvoegin
de nodige argwa
kend maakt onb
arbitrages door c
tionale arbitrage
ten samenvoeger
vooraf overeeng
die gevallen waar
van arbitrage vas
rassing in een lan
arbitrage door de

Ik heb de indruk
arbitrages te voor
indruk gevestigd
taat kunnen hebb
Naar mijn menin
prijs niet waard; i
haar bestaan, zij s
pen.⁴¹

Onder deze om
sing de mogelijkh
te wijzigen in een
passing te verklare
vrij eenvoudig to
partijen anders zi
voorzover alle bet
eengekomen'.

38. Zie mijn artikel in
39. Zie het commentaar
International (198)
l'arbitrage multiple, i

40. Zie bijv. art. 12 IC

41. Voordat de Preside
schikt.

37. Art. 13 van Appendix II (Internal Rules of the Court of Arbitration) ICC Rules.

den een andersluidende regeling tussen partijen te vormen en derhalve de gehele wettelijke regeling buiten spel te zetten.³⁸ Of deze interpretatie door de President te Amsterdam zal worden gevolgd, is een open vraag omdat het ICC-reglement (nog) niet in een verzoek tot samenvoeging aan de orde is geweest.

Wat daarvan ook moge zijn, de nieuwe wettelijke bepalingen inzake de samenvoeging van arbitrale gedingen worden in het buitenland met de nodige argwaan bekeken.³⁹ De reden daarvoor is niet zozeer 'onbekend maakt onbemind' nu slechts weinig landen de samenvoeging van arbitrages door de rechter kennen. Veeleer is het zo, dat men in internationale arbitrage er weinig voor voelt, het geding door een rechter te laten samenvoegen met een ander geding waarbij men geen partij is. Een vooraf overeengekomen uitsluiting is niet altijd mogelijk, zeker niet in die gevallen waarin niet de partijen doch het arbitrage-instituut de plaats van arbitrage vaststelt.⁴⁰ Is die plaats Nederland, dan zijn partijen bij verrassing in een land terecht gekomen waar hun arbitrage met een andere arbitrage door de rechter kan worden samengevoegd.

Ik heb de indruk dat het wettelijk novum inzake de samenvoeging van arbitrages te vooruitstrevend is geweest. Het heeft wellicht een onjuiste indruk gevestigd ('the Dutch go wild'), doch het zou wel eens tot resultaat kunnen hebben, dat Nederland als arbitrageland wordt gemeden. Naar mijn mening is de wettelijke regeling inzake samenvoeging deze prijs niet waard; in het bijzonder niet nu gedurende de ruim drie jaar van haar bestaan, zij slechts éénmaal in een Nederlandse situatie is ingeroepen.⁴¹

Onder deze omstandigheden is de meest voor de hand liggende oplossing de mogelijkheid de regeling bij overeenkomst uit te sluiten wettelijk te wijzigen in een mogelijkheid de regeling bij overeenkomst van toepassing te verklaren. Deze wijziging van 'opting out' naar 'opting in' kan vrij eenvoudig tot stand worden gebracht door de woorden 'tenzij de partijen anders zijn overeengekomen' te vervangen door 'indien en voorzover alle betrokken partijen een zodanige samenvoeging zijn overeengekomen'.

38. Zie mijn artikel in 2 *Arbitration International* (1986) pp. 367-369.

39. Zie het commentaar van S. Jarvin op mijn artikel genoemd in noot 38, in 3 *Arbitration International* (1987, no. 3) pp. 254-257; E. Gaillard, *L'affaire Sofidif ou les difficultés de l'arbitrage multiple*, in *Revue de l'Arbitrage* (1987) pp. 275-291.

40. Zie bijv. art. 12 ICC Rules.

41. Voordat de President te Amsterdam een uitspraak kon doen, werd de zaak echter geschikt.

Termijn voor het vonnis

Het zesde onderwerp van het onderzoek naar de gastvrijheid van Nederland voor de internationale arbitrage betreft de termijn voor het wijzen van het vonnis. De nieuwe wet schrijft voor, dat de bepaling van het tijdstip waarop het vonnis zal worden gewezen, aan het scheidsgerecht is voorbehouden.⁴² Onder het oude recht was de wettelijke termijn zes maanden⁴³, doch in de praktijk werd hetzelfde bereikt als onder de nieuwe wet door in de arbitrage-overeenkomst dan wel in het arbitrage-reglement te bepalen dat 'de last voortduurt tot deponering van het eindvonnis ter griffie van de rechtbank'. Dit laatste beding vormde evenwel geen universeel gebruik en het kwam – en komt nog steeds – voor, dat de arbitrage-overeenkomst of het arbitragereglement een termijn variërend van zes weken tot drie maanden voorschrijft.

Deze vrijheid voor het scheidsgerecht zelf het tijdstip te mogen vaststellen waarop het vonnis wijst, is niet ongebreideld. Indien het scheidsgerecht er te lang over doet, kan het de laan worden uitgestuurd – naar wordt aangenomen zonder salaris en met een aansprakelijkheid voor de door de vertraging ontstane schade. De wet bepaalt, dat de opdracht van een scheidsgerecht kan worden beëindigd indien het, ondanks herhaalde aanmaning, zijn opdracht op onaanvaardbaar trage wijze uitvoert. Een dergelijke beëindiging kan, op verzoek van een der partijen, worden uitgesproken door de door partijen aangewezen derde – in de meeste gevallen een arbitrage-instituut of, bij gebreke daarvan, door de President van de Rechtbank.⁴⁴

Te lang zal een arbiter in Nederland het er derhalve niet over doen. Doch mogen partijen overeenkomen dat hij een tijddrit rijdt? Met andere woorden, de vraag die zich voordoet, is of een overeenkomst ten aanzien van de termijn nog wel rechtskracht heeft. Immers, de nieuwe wettelijke bepaling bevat niet de woorden 'tenzij de partijen anders zijn overeengekomen' of woorden van gelijke strekking. Zij staat derhalve in beginsel geen afwijking bij overeenkomst toe.⁴⁵

Deze vraag doet zich niet voor bij arbitrage op basis van het UNCITRAL-reglement, omdat dit reglement geen overeengekomen termijn voor het

geven van het arbitrale
icc-reglement bepaalt
ondertekening van de

Dat heeft geen ernstige
bitration van de ICC d
fraai is het allerm minst e
dit punt onnodig dwi
hier nog worden gelij
mening los staat van
scheidsgerecht op te le

Motivering van het vonnis

Het zevende onderwer
derland voor de intern
ring van het arbitrale v
trent de redenen voor
vereist daarentegen u
beslissing: 'The arbitra
based'. Het voegt hier
no reasons are to be giv
willen bekijken. Een o
geen redenen voor zijn
landse wet niet toeges
voor, dat het arbitrale
motivering, dan komt

In een aantal landen
waarbij de motivering
één lijn met de opstelle
de Verenigde Staten k

46. Art. 18 ICC Rules, welk
zes maanden termijn no

47. Een aantal van de in dit o
M. van Bavel, *Het Motiv*
voor een recente bescho
TvA 90, p. 48 e.v.

48. In de praktijk wordt een
International Chamber of C

49. Art. 1057(4)(e) Rv.

50. Art. 1065(1)(d) Rv.

51. Zie National Reports in

42. Art. 1048 Rv.

43. Art. 625 Rv (oud).

44. Art. 1031(2) Rv. Vgl. art. 2(11) ICC Rules. De in art. 1031(2) Rv aangewezen derde in plaats van de President van de Rechtbank is ingeval van ICC arbitrage de Court of Arbitration.

45. R. van Delden, *Arbitragerecht* (Zwolle 1988) p. 82, stelt dat art. 1048 niet van dwingendrechtelijke aard is.

geven van het arbitrale vonnis kent. Anders is dat bij ICC-arbitrage. Het ICC-reglement bepaalt, dat het arbitrale vonnis binnen zes maanden na ondertekening van de Terms of Reference moet worden gewezen.⁴⁶

Dat heeft geen ernstige gevolgen omdat in de praktijk de Court of Arbitration van de ICC de zes maanden termijn pleegt te verlengen, doch fraai is het allerm minst en het toont aan dat de nieuwe Nederlandse wet op dit punt onnodig dwingend recht bevat. Naar mijn mening kan de wet hier nog worden geliberaliseerd, waarbij ik echter aanteken, dat deze mening los staat van de vraag of het wenselijk is een termijn aan het scheidsgerecht op te leggen.

*Motivering van het vonnis*⁴⁷

Het zevende onderwerp van ons onderzoek naar de gastvrijheid van Nederland voor de internationale arbitrage heeft betrekking op de motivering van het arbitrale vonnis. Het ICC-reglement zwijgt in alle talen omtrent de redenen voor de arbitrale beslissing.⁴⁸ Het UNCITRAL-reglement vereist daarentegen uitdrukkelijk een motivering voor de arbitrale beslissing: 'The arbitral tribunal shall state the reasons upon which it is based'. Het voegt hier echter aan toe: 'unless the parties have agreed that no reasons are to be given'. Het is deze bepaling welke ik hier nader zou willen bekijken. Een overeenkomst van partijen, dat het scheidsgerecht geen redenen voor zijn beslissing behoeft te geven, is volgens de Nederlandse wet niet toegestaan. De nieuwe arbitragewet schrijft dwingend voor, dat het arbitrale vonnis met redenen is omkleed.⁴⁹ Ontbreekt de motivering, dan komt het vonnis voor vernietiging in aanmerking.⁵⁰

In een aantal landen om ons heen is een overeenkomst van partijen waarbij de motivering is uitgesloten, toegestaan.⁵¹ Daarmee staan zij op één lijn met de opstellers van het UNCITRAL-Reglement. In Engeland en de Verenigde Staten kunnen arbiters zelfs ongemotiveerde vonnissen

46. Art. 18 ICC Rules, welke nog een tweetal andere momenten voor de aanvang van de zes maanden termijn noemt.

47. Een aantal van de in dit onderdeel vermelde bronnen zijn ontleend aan de scriptie van M. van Bavel, *Het Motiveringsbeginsel in het Nederlandse Arbitragerecht*, EUR 1989. Zie voor een recente beschouwing, L. Hardenberg, *De motivering van arbitrale vonnissen*, TvA 90, p. 48 e.v.

48. In de praktijk wordt een motivering wel gegeven. Zie W. Craig, W. Park, J. Paulsson, *International Chamber of Commerce Arbitration*, 2nd ed. (Parijs 1990) p. 326 e.v.

49. Art. 1057(4)(e) Rv.

50. Art. 1065(1)(d) Rv.

51. Zie National Reports in *International Handbook on Commercial Arbitration*, § V-3.

wijzen zonder dat een daartoe strekkende overeenkomst van partijen vereist is.

De vraag of partijen kunnen overeenkomen, dat arbiters geen redenen geven voor hun beslissing, is tijdens de totstandkoming van onze nieuwe arbitragewet niet aan de orde geweest. Kennelijk is het dwingend rechtelijk karakter van dit vereiste een vanzelfsprekendheid in Nederland. De discussie heeft zich toentertijd in tegenovergestelde richting ontwikkeld: een debat vond plaats of de nieuwe wet nadere eisen aan de motivering zou moeten stellen. Voorgesteld werd het vereiste van een behoorlijke motivering te introduceren. Gelukkig is het zover niet gekomen. Een dergelijke kwaliteitseis zou de deur voor een inhoudelijke toetsing van een arbitraal vonnis door de rechter hebben geopend.

Voor overheidsrechtspraak in Nederland is de motivering een fundamenteel vereiste. De Grondwet zegt het met zoveel woorden: 'Met uitzondering van gevallen bij de wet bepaald . . . houden de vonnissen de gronden in waarop zij rusten'.⁵² Dit vereiste heeft volgens De Waard vier hoofdfuncties.⁵³ Het is interessant na te gaan of, en zo ja in hoeverre, deze functies ook op arbitrage van toepassing zijn.

De eerste functie is de kwaliteitsbevordering van het proces van oordeelsvorming. Door het formuleren van de motivering wordt de beslissers zich beter bewust van de argumenten van beide partijen en van een eventueel gebrek in zijn redenering. Het staat buiten kijf, dat een motivering een kwaliteitsbevordering in deze zin tot gevolg kan hebben. Ik waag echter te betwijfelen of een motivering daarom als een *essentieel* onderdeel van het beslissingsproces moet worden beschouwd, zonder welke niet tot een weloverwogen oordeel kan worden gekomen.

De tweede functie is de informatiefunctie. Deze informatie is nodig voor de controle van de juistheid van de beslissing door een hogere instantie. Met deze functie kan ik kort zijn. Aangezien arbitrage geen hoger beroep kent, tenzij uitdrukkelijk overeengekomen, en een inhoudelijke toetsing van een arbitraal vonnis door de rechter is uitgesloten, mist deze functie toepassing in geval van arbitrage.

De derde functie is de legitimatie van de motivering in het concrete geval. Deze functie heeft tot doel partijen te overtuigen van de juistheid van de beslissing. In dit opzicht verschilt arbitrage niet van overheidsrechtspraak. Is het echter zodanig essentieel, dat partijen van te voren

niet mogen overeen het vertrouwen dat

De legitimatiefunctie van de arbiters schrijvers ook nog c opzichte van de gen bonden is met het b niet voor arbitrage, c

Om deze reden is c sen van de rechter, te sing op arbitrage. H wel toe te juichen en l op grond van deze ov sen evenmin essentie

Overziet men deze geconcludeerd, dat ee een dermate fundam vormt als men geneig

Evenals dit het gev hier ons afvragen of w der motivering gewe staan, kan in Nederla gesteld, dat dit een toe tionale openbare orde criterium ook niet wo een (internationale) ar

Voor alle duidelijk van ongemotiveerde a leer slechts een bepalir ning onnodig – string UNCITRAL-arbitragereg

Interpretatie van het arbitrage

Het achtste onderwerp derland voor de intern

52. Art. 121 GW. Zie ook art. 59(1)(3°) Rv: het vonnis moet behelzen: 'De gronden der uitspraak, zoo wat de daadzaken als het regtpunt, ieder afzonderlijk betreft, en de beslissing.'

53. B.W.N. de Waard, *Beginnelsen van behoorlijke rechtspleging* (Utrecht, 1987), p. 371 e.v.

54. L.E.H. Rutten, *De cassatieprocedure*, bundel opstellen t.p. 241.

55. Zie bijv. Rb. Rotterdam, Arbitrale Rechtspraak 19

niet mogen overeenkomen dat zij geen andere legitimatie behoeven dan het vertrouwen dat de arbiters bij hen opwekt?

De legitimatiefunctie van overheidsvonnissen heeft volgens sommige schrijvers ook nog de functie van een legitimatie van de beslissing ten opzichte van de gemeenschap.⁵⁴ Deze legitimatie – welke nauw verbonden is met het beginsel van openbaarheid van rechtspraak – geldt niet voor arbitrage, omdat arbitrage niet openbaar is.

Om deze reden is ook de vierde functie van de motivering van vonnissen van de rechter, te weten de rechtsvormingsfunctie, niet van toepassing op arbitrage. Het publiceren van arbitrale vonnissen is natuurlijk wel toe te juichen en helpt branchegenoten in soortgelijke gevallen, doch op grond van deze overweging kan een motivering van arbitrale vonnissen evenmin essentieel worden geacht.

Overziet men deze functies in relatie tot arbitrage, dan moet worden geconcludeerd, dat een motivering van arbitrale vonnissen eigenlijk niet een dermate fundamenteel aspect van het Nederlandse arbitragerecht vormt als men geneigd is te denken.

Evenals dit het geval was bij het even aantal arbiters, kunnen wij ook hier ons afvragen of wij met twee maten meten: een arbitraal vonnis zonder motivering gewezen in een land waar een dergelijk vonnis is toegestaan, kan in Nederland ten uitvoer worden gelegd.⁵⁵ Ook hier wordt gesteld, dat dit een toepassing is van het engere criterium van de internationale openbare orde. Waarom, zo vraag men zich wederom af, mag dit criterium ook niet worden toegepast op een arbitraal vonnis, gewezen in een (internationale) arbitrage in Nederland?

Voor alle duidelijkheid zij hier vermeld, dat ik niet de wenselijkheid van ongemotiveerde arbitrale vonnissen in Nederland bepleit. Ik signaleer slechts een bepaling in de Nederlandse wet welke – naar mijn mening onnodig – stringenter is dan wetgevingen in andere landen en het UNCITRAL-arbitragereglement.

Interpretatie van het arbitrale vonnis

Het achtste onderwerp van het onderzoek naar de gastvrijheid van Nederland voor de internationale arbitrage betreft de interpretatie van het

54. L.E.H. Rutten, *De cassatiegronden van art. 99 RO en de motiveringsplicht* in: *Rechtspleging*, bundel opstellen t.g.v. 50 jarig bestaand Faculteit Rechtsgeleerdheid KUN, p. 241.

55. Zie bijv. Rb. Rotterdam, 7 mei 1963, NJ 1963 nr 378, besproken door W. Nolen in *Arbitrale Rechtspraak* 1963, p. 285 (nr 513).

arbitrale vonnis. Een interpretatie door het scheidsgerecht van zijn vonnis kan in bepaalde gevallen onduidelijkheden wegnemen. Zulke onduidelijkheden kunnen in het bijzonder zich voordoen in een internationale context waarbij verschillende nationaliteiten zijn betrokken. Het UNCITRAL-reglement voorziet dan ook in die mogelijkheid: 'Within thirty days after receipt of the award, either party, with notice to the other party, may request that the arbitral tribunal give an interpretation of the award'.⁵⁶ Het minder moderne ICC-reglement bepaalt niets te dien aanzien.

Het is twijfelachtig of de bepalingen inzake interpretatie van arbitrale vonnissen in het UNCITRAL-reglement in Nederland zijn toegestaan. De nieuwe arbitragewet zelf voorziet niet in de mogelijkheid van een interpretatie van het vonnis. Zij opent ook niet de mogelijkheid voor een overeenkomst van partijen te dien aanzien, zoals voornoemde bepalingen in het UNCITRAL-reglement, omdat zij bepaalt, dat de opdracht van het scheidsgerecht eindigt door de neerlegging ter griffie van de rechtbank van het laatste eindvonnis.⁵⁷ De in deze wettelijke bepaling genoemde uitzonderingen zijn de rectificatie van het vonnis voor kennelijke reken- en schrijffouten en het aanvullend vonnis voor zaken welke het scheidsgerecht over het hoofd heeft gezien.⁵⁸ Niet genoemd wordt de interpretatie van het vonnis. Evenmin wordt de mogelijkheid geboden aan partijen anders overeen te komen ten aanzien van het einde van de opdracht van het scheidsgerecht door bijvoorbeeld een verlenging van de opdracht voor een interpretatie van het vonnis overeen te komen. Dus, op het moment van neerlegging van het vonnis ter griffie, wordt het scheidsgerecht defunctus officio, behoudens de rectificatie en het aanvullend vonnis.⁵⁹

Tijdens de parlementaire behandeling is de kwestie aan de orde geweest. Naar aanleiding van het voorstel van wet was erop gewezen, dat het toentertijd meest recente ontwerp van de UNCITRAL-Modelwet (1984) wel in deze mogelijkheid voorzag. In de Memorie van Antwoord merkt de Minister te dien aanzien op, dat tijdens de eindvergadering van UNCITRAL in 1985 in Wenen door gezaghebbende leden oppositie was gevoerd tegen de mogelijkheid van een interpretatie van het vonnis.⁶⁰ Deze leden stelden onder andere dat een interpretatie van het vonnis 'might permit parties to open new proceedings in the guise of an inter-

pretation or be used as a basis for a new award by the arbitral tribunal' en 'until the arbitral tribunal has given its final award, the parties may request the arbitral tribunal to give an interpretation of the award'.⁶¹

Naar mijn mening is de interpretatie van een arbitraal vonnis voor niet de mogelijkheid van een overeenkomst van partijen niet kan worden aanvaard. Een dergelijke bepaling is niet in de wet opgenomen.

Nu zou men misschien denken aan de mogelijkheid van een overeenkomst met de andere partij. Het vonnis in Nederland is niet eenvoudiger omdat het opent om een vonnis te geven. In de praktijk het geval is dat Wintershall AG en de andere partij een geschil tussen partij en partij. Het Agreement van 1971 op 5 februari 1971 is gedeeltelijk arbitraal en vroeg zij over het UNCITRAL-arbitrage. Het zwaar van Qatar dat het vonnis gestaan onder de rechtbank van het scheidsgerecht verweert. De bepaling in de wet is dat het scheidsgerecht verboden is op de vraag om de bepaling die wel de opdracht van het scheidsgerecht is. De rechtbank van het geval nog geen sprake van.

56. Art. 35 UNCITRAL Rules.

57. Art. 1058(2) Rv.

58. Art. 1060-1061 Rv.

59. Zo ook P. Sanders, *Het Nieuwe Arbitragerecht* (1987) p. 158.

60. TvA 86, p. 84-85.

61. Art. 33 UNCITRAL Rules.

62. Gepubliceerd in 28 *Irish Commercial Arbitration*.

pretation or be used as a means for the losing party to harass the arbitral tribunal' en 'until the interpretation of the award had been given by the arbitral tribunal, the finality of the award was disturbed'. Deze kritiek had tot gevolg dat in de uiteindelijke tekst van de UNCITRAL-Modelwet de mogelijkheid van een interpretatie van een vonnis slechts toestaat indien partijen het zijn overeengekomen.⁶¹ Voor onze Minister was de kritiek zwaarwegender : hij besloot de mogelijkheid van interpretatie in het geheel niet in de wet op te nemen.

Naar mijn mening gaat dat te ver. Gezien de bezwaren die aan een interpretatie van een vonnis kleven, is het begrijpelijk dat de wet zelf daarvoor niet de mogelijkheid biedt. Doch niet valt in te zien waarom het partijen niet kan worden toegestaan deze mogelijkheid overeen te komen. Een dergelijke overeenkomst is geen theorie getuige de hierboven geciteerde bepaling in het UNCITRAL-reglement.

Nu zou men mij kunnen tegenwerpen dat het niet hindert dat een overeenkomst met betrekking tot een interpretatie van het arbitrale vonnis in Nederland niet is toegestaan. Ogenschijnlijk maakt het de zaak eenvoudiger omdat er minder mogelijkheden voor een verliezende partij opent om een vonnis op de korrel te nemen. Het omgekeerde blijkt in de praktijk het geval te zijn, zoals een arbitrage te 's-Gravenhage tussen Wintershall AG en de Staat Qatar aantoont.⁶² Naar aanleiding van een geschil tussen partijen omtrent een Exploitation and Production Sharing Agreement van 1976 had het scheidsgerecht een Partial Award on Liability op 5 februari 1988 gewezen. Naar de mening van Wintershall was dit gedeeltelijk arbitrale eindvonnis op een aantal onderdelen niet duidelijk en vroeg zij overeenkomstig de bepalingen in het toepasselijke UNCITRAL-arbitragereglement een interpretatie van het vonnis. Het bezwaar van Qatar dat een interpretatie van een arbitraal vonnis niet is toegestaan onder de nieuwe Nederlandse arbitragewet, werd door het scheidsgerecht verworpen. Het scheidsgerecht redeneerde, dat er geen bepaling in de wet is welke een overeenkomst tot interpretatie door het scheidsgerecht verbiedt. Dit is op zichzelf juist doch het geeft geen antwoord op de vraag of het geven van een interpretatie verenigbaar is met de bepaling die wel uitdrukkelijk in de wet is opgenomen dat de opdracht van het scheidsgerecht eindigt door de neerlegging ter griffie van de rechtbank van het laatste eindvonnis. Wellicht zou in het onderhavige geval nog geen sprake kunnen zijn van een einde van de opdracht voor

61. Art. 33 UNCITRAL Model law.

62. Gepubliceerd in 28 International Legal Materials (1989) pp. 795-841 en XV Yearbook Commercial Arbitration (1990) pp. 30-62.

het scheidsgerecht omdat het de interpretatie van een gedeeltelijk eindvonnis betrof voordat het laatste vonnis was gewezen. Het scheidsgerecht was echter niet zo zeker van zijn zaak gezien zijn subsidiaire redenering dat indien het onder Nederlands arbitragerecht niet bevoegd zou zijn een interpretatie van een arbitraal vonnis te geven, de interpretatie als een aanvullend vonnis moest worden beschouwd, welk vonnis uitdrukkelijk in de wet is voorzien.⁶³ Het scheidsgerecht maakte niet duidelijk hoe tegelijkertijd een interpretatie en een aanvulling kan worden gegeven. De zaak werd procedureel nog gecompliceerder door de bepaling van het scheidsgerecht dat het 'hereby incorporates into and makes a part of this Final Award the interpretation of the Partial Award and/or additional award, issued today's date'.⁶⁴ Deze procedurele verwarring voor buitenlanders die in Nederland arbitrerende partijen had toegestaan overeen te komen dat een scheidsgerecht zijn vonnis kan interpreteren.

Internationale openbare orde

Ik kom thans aan het laatste onderwerp toe, waarop ik de gastvrijheid van de arbitragewet voor internationale arbitrage in Nederland zou willen onderzoeken. Het betreft het bepaald niet eenvoudige begrip openbare orde. Schending van de openbare orde kan zich voordoen tijdens de arbitrale procedure, bijvoorbeeld ingeval van niet inachtneming van het recht van wederhoor. Schending van openbare orde kan ook resulteren van de inhoud van het arbitrale vonnis, bijvoorbeeld indien het vonnis zaken behandelt, welke niet vatbaar voor arbitrage zijn. Schending van de openbare orde kan tot gevolg hebben, dat de Nederlandse rechter weigert het vonnis tenuitvoer te leggen dan wel het vonnis vernietigt.⁶⁵

De Nederlandse arbitragewet verwijst naar de 'openbare orde'. Omdat de wet geen onderscheid tussen interne en internationale arbitrage maakt, is dit begrip in beginsel gelijk voor beide categorieën arbitrage. Dat is anders in Frankrijk, welk land, zoals gezegd, in 1981 een afzonderlijke wet voor internationale arbitrage heeft geïntroduceerd. De wetgeving verwijst naar een 'ordre public international'.⁶⁶

De internationale openbare orde bestrijkt een beperkter gebied dan de

interne openbare orde.⁶⁷ van de Staat arbitrage-ov hij dat niet, in internation

Het onderscheid tussen Nederland niet onbekend de context van het aantal biters dwingendrechtelijk wezen door een even aan staan, tenuitvoergelegd. I het Nederlandse recht niet gere criterium van de int kend.⁶⁹

En hier zijn wij bij het p wenselijk zou zijn, dat de vonnissen beperkt tot de gewezen in internationale derdaad bepleit, naar het v ning behoeft Nederland e te volgen.

Ter ondersteuning van wetsgeschiedenis betreffende grond voor weigering van vonnissen. In dat verband het criterium 'international' dit uiteindelijk afgewezen als reden op, dat de interna is omdat het van land tot De Memorie van Toelichting rechter 'om door middel v oordeelsvorming te betrel de vaste jurisprudentie d veerd desondanks in Nede

Het gebrek aan duidelijk

63. Art. 1061 Rv.

64. Noot 62 p. 57.

65. Art. 1063(1) en 1065(1)(e) Rv.

66. Art. 1502(5) Nouveau Code de procédure civile.

67. Zie P. Lalive, *Transnational (tion, in ICCA Congress Seri the Law Applicable to the Disp*

68. Y. Derains, *National Report I tration*, p. 6.

69. Zie rechtspraak geciteerd in

70. Zie J.P. Franx, *Het Ontwerp i venter 1985* p. 96.

71. MvT p. 36, TvA 1984, p. 5

interne openbare orde.⁶⁷ Een voorbeeld in Frankrijk is de bevoegdheid van de Staat arbitrage-overeenkomsten aan te gaan. Binnenslands mag hij dat niet, in internationale gevallen is hem dat wel toegestaan.⁶⁸

Het onderscheid tussen interne en internationale openbare orde is ook Nederland niet onbekend. Een voorbeeld was reeds hiervoor gegeven in de context van het aantal arbiters. In Nederland is een oneven aantal arbiters dwingendrechtelijk voorgeschreven doch worden vonnissen gewezen door een even aantal arbiters in een land waar dat wel is toegestaan, tenuitvoergelegd. De Nederlandse rechters achten het verbod van het Nederlandse recht niet zodanig zwaarwegend dat het ook tot het engere criterium van de internationale openbare orde kan worden gerekend.⁶⁹

En hier zijn wij bij het punt van onderzoek beland. De vraag is of het wenselijk zou zijn, dat de Nederlandse wet grond voor vernietiging van vonnissen beperkt tot de internationale openbare orde voor vonnissen gewezen in internationale arbitrage in Nederland. Deze beperking is inderdaad bepleit, naar het voorbeeld van de Franse wet.⁷⁰ Naar mijn mening behoeft Nederland evenwel het Franse voorbeeld in dit opzicht niet te volgen.

Ter ondersteuning van deze mening kan verwezen worden naar de wetsgeschiedenis betreffende de schending van de openbare orde als grond voor weigering van tenuitvoerlegging van buitenlandse arbitrale vonnissen. In dat verband heeft de Nederlandse wetgever overwogen het criterium 'internationale openbare orde' in de wet op te nemen, doch dit uiteindelijk afgewezen. De Memorie van Toelichting geeft hiervoor als reden op, dat de internationale openbare orde geen 'eenduidig begrip' is omdat het van land tot land op verschillende wijze wordt uitgelegd. De Memorie van Toelichting ziet 'alle ruimte' voor de Nederlandse rechter 'om door middel van interpretatie, internationale aspecten in de oordeelsvorming te betrekken'. Zij wijst in dit verband als voorbeeld op de vaste jurisprudentie dat een buitenlands vonnis dat niet is gemotiveerd desondanks in Nederland tenuitvoer kan worden gelegd.⁷¹

Het gebrek aan duidelijkheid van het begrip internationale openbare

67. Zie P. Lalive, *Transnational (or Truly International) Public Policy and International Arbitration*, in ICCA Congress Series no. 3 (1986), pp. 260-261; Y. Derains, *Public Policy and the Law Applicable to the Dispute*, in *International Arbitration*, id. pp. 227-228.

68. Y. Derains, *National Report France*, in *International Handbook on Commercial Arbitration*, p. 6.

69. Zie rechtspraak geciteerd in noten 13 en 55.

70. Zie J.P. Franx, *Het Ontwerp Boek IV van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering* (Deventer 1985) p. 96.

71. MvT p. 36, TvA 1984, p. 53.

bitrage? Het antwoord is vrij, doch niet altijd en geen vrijheid ten aanzien van de termijn voor het vaststellen van het vonnis, kunnen worden onthouden en de samenvoeg-

Deze zaken kunnen den geliberaliseerd, I ontbreken van de wo partijen bij een inter hebben afwijkende ov kunnen beschouwen orde op een arbitrage gelijke toepassing wo rechter het engere cr Nederland van arbitra Waarom een arbitraal uitvoerleggen indien nis vernietigen indien zen?

Beter ware het mijn
wetswijziging op te l
duidelijkheid, zonder
hoeft te worden gepr
één keer worden verg

Het voorstel tot een arbitragewet nog geen een dynamisch wetgevoel, zo vreemd. Wetten worden om anderhalve eeuw onze oude arbitragewetten plegen enige tijd einde oneffenheden weg te nemen. En dat wet is bij ons en in het signaleerde tekortkomingen oneffenheden wetgever kunnen worden

75. De enige wijziging bet
zonder bewilliging van

73. Art. 1027(2) Rv. Zie art. 1035(4) Rv. voor de termijn voor het aanbrengen van de wraking.

24

bitrage? Het antwoord is: in vergelijking met vele andere landen: gastvrij, doch niet altijd even hartelijk. Nederland laat haar gasten weinig of geen vrijheid ten aanzien van het aantal arbiters, de wraking van arbiters, de termijn voor het vonnis, de motivering van het vonnis en de interpretatie van het vonnis, terwijl haar gasten op onaangename verrassingen kunnen worden onthaald door de termijn voor de benoeming van arbiters en de samenvoeging van arbitrages.

Deze zaken kunnen eventueel door een rechterlijke interpretatie worden geliberaliseerd. De rechter zou kunnen oordelen, dat ondanks het ontbreken van de woorden 'tenzij partijen anders zijn overeengekomen' partijen bij een internationale arbitrage in Nederland toch de vrijheid hebben afwijkende overeenkomsten te sluiten. De rechter zou dat deels kunnen beschouwen als een toepassing van de internationale openbare orde op een arbitrage met internationale aspecten in Nederland. Een dergelijke toepassing wordt mede gerechtvaardigd omdat de Nederlandse rechter het engere criterium reeds toepast op de tenuitvoerlegging in Nederland van arbitrale vonnissen welke in het buitenland zijn gewezen. Waarom een arbitraal vonnis zonder motivering hier ten lande wel tenuitvoerleggen indien het in het buitenland is gewezen, en hetzelfde vonnis vernietigen indien het tussen dezelfde partijen in Nederland is gewezen?

Beter ware het mijns inziens echter deze anomalie door middel van een wetswijziging op te heffen. Een wetswijziging verschaft onmiddellijk duidelijkheid, zonder dat over de verschillende vraagpunten jaren behoeft te worden geprocedeerd. Ook zou onze gastvrijheid daarmee in één keer worden vergroot.

Het voorstel tot een wetswijziging moge wat vreemd klinken nu de arbitragewet nog geen drie en een half jaar in werking is. In het kader van een dynamisch wetgevingsproces is een dergelijke wijziging echter niet zo vreemd. Wetten worden heden ten dage gelukkig niet meer gemaakt om anderhalve eeuw ongewijzigd van kracht te blijven zoals dat met onze oude arbitragewet van 1838 het geval is geweest.⁷⁵ Moderne wetten plegen enige tijd na hun inwerkingtreding te worden herijkt ten einde oneffenheden welke in de praktijk aan het daglicht zijn getreden weg te nemen. En dat is waar wij hier over praten. De nieuwe arbitragewet is bij ons en in het buitenland gunstig ontvangen. De in deze rede gesignaleerde tekortkomingen – als ze zo mogen worden aangeduid – zijn oneffenheden welke met een relatief eenvoudige ingreep door de wetgever kunnen worden verholpen.

75. De enige wijziging betrof de opheffing van het verbod voor vrouwen in 1954 om zonder bewilliging van de echtgenoot als arbiter op te mogen treden.

Aan het einde van mijn oratie gekomen, wil ik allen danken die door hun medewerking aan mijn benoeming hun vertrouwen in mij tot uitdrukking hebben gebracht.

In het bijzonder ben ik erkentelijk collega's Van Delden en Snijders die het initiatief hebben genomen tot instelling van de leerstoel nationale en internationale arbitrage aan onze Juridische Faculteit.

Evenzeer ben ik erkentelijkheid verschuldigd aan het Bestuur van de Stichting Nederlands Arbitrage Instituut dat aan dit waardevolle initiatief zo enthousiast gehoor heeft gegeven.

Mijn dank gaat ook uit naar de nestor van de nationale en internationale arbitrage, emeritus collega Sanders. Het was een bijzonder voorrecht bij hem in de leer te mogen zijn geweest.

Een bijzonder woord van dank wil ik van deze plaats richten tot mijn ouders. Zonder hun niet aflatende steun had ik deze rede niet kunnen uitspreken.

Tenslotte mijn innige dank aan mijn vrouw die iedere dag weer begrip opbrengt voor iemand die gelijktijdig advocaat en hoogleraar is.

Mijnheer de Rector Magnificus, zeer geachte toehoorders, ik dank U voor Uw aandacht.